

Processioner i Nürnberg

De nationalsocialistiske rigspartidage under Det Tredje Rige,
1933-38

ERIK SPORON FIEDLER

ENGLISH ABSTRACT: *The Nuremberg Party Rallies of the National Socialists are arguably the most important events on the special liturgical calendar of the Nazi movement. A lot of the phenomena that make the Nazi movement a political religion are present at the rallies. The aim of this article is to give a thorough historical description of the events, especially the rallies that took place between 1933 and 1938, and to place them in a context where their significance to the study of religion becomes clear. The article begins with a brief discussion of the concept of political religion, and a historical account of the rallies is then given. Finally, the article considers the special relevance of the processions held during the rallies.*

DANSK RESUME: *De nazistiske partikongresser, der blev afholdt i Nürnberg, er formentlig den vigtigste begivenhed i den særlige nazistiske højtidskalender. På partidagene forekom mange af de ting, der gør, at nazismen ofte bliver betragtet en politisk religion. Sigtet med artiklen er at give en grundig historisk beskrivelse af begivenheden, særligt som den tog sig ud i perioden 1933-38, og at indplacere den i en kontekst, hvor den får religionsvidenskabelig relevans. Artiklen begynder med en kort diskussion af begrebet politisk religion, førend der gives en historisk redegørelse for partidagene. Afslutningsvis behandler artiklen den særlige betydning, de processioner har, der afholdtes under partidagene.*

KEYWORDS: *The Nuremberg Party Rallies; National Socialism; religion and politics; political religion; processions.*

"The rally is a ritualistic action, National Socialism is a religion..."
Victor Klemperer (2000, 34)

1. Indledning

I den nazistiske bevægelses offentlige iscenesættelse af sig selv, hvor æstetik og masseforførelse kombineredes i en politisk-religiøs kult, spillede processioner en central rolle. Således markeres begyndelsen på Det Tredje Rige,¹ Hitlers overtagelse af rigskanslerposten og den nazistiske magtovertagelse d.30 januar 1933, med en enorm fakkelparade i Berlin. Processionen var arrangeret af Berlins *Gauleiter*² og nazistpartiets rigspropagandaleder Joseph Goebbels og markerede, som den britiske historiker Ian Kershaw skriver i sit indflydelsesrige studie *The 'Hitler Myth'*, at der med den nazistiske magtovertagelse ikke blot var tale om et normalt regeringsskifte, men derimod om et radikalt brud med det forudgående demokratiske system og således en ophævelse af den bestående orden til fordel for etableringen af noget nyt: Det Tredje Rige (Kershaw 1987, 48). Markeringen af årsdagen for magtovertagelsen spillede sammen med årsdagen for det såkaldte *Ølstuekup* og Rigspartikongresserne i Nürnberg de vigtigste roller på den særlige nazistiske højtidskalender,³ der blev etableret efter magtovertagelsen. På denne højtidskalender blev vigtige begivenheder i bevægelsens historie gjort til Det Tredje Riges nationale mærkedage og således blev der konstrueret en liturgisk kalender, parallelt med og som erstatning for den kristne højtidskalender, hvor nazismens historie blev markeret og væsentlige begivenheder genopført i en stiliseret form.

Fokus for artiklen vil i det følgende være på at give en historisk redegørelse for rigspartidagene i Nürnberg, med særligt fokus på processionernes betydning for disse, samt for den nazistiske bevægelses selviscenesættelse. En undersøgelse af de nationalsocialistiske rigspartidage i Nürnberg må endvidere, i kraft af nazismen og rigspartidagenes karakter, spørge ind til forholdet mellem religion og politik. For hvordan anskuer man en bevægelse som den nazistiske, der befinder sig på grænsen mellem en religiøs bevægelse og en politisk organisation? Og hvordan behandler man en begivenhed, der udgør en mellemting imellem et politisk folkemøde og en religiøs festival?

I min behandling af nazismen vil jeg tage udgangspunkt i den italienske historiker og fascismeforsker Emilio Gentiles bestemmelse af nazismen, såvel som andre af det 20. århundredes totalitære bevægelser, som politiske religioner (Gentile 2006, xviii).

Undersøgelsen af processionerne i Nürnberg vil overordnet udfolde sig igennem fire trin: (1) Først en kort diskussion af forholdet mellem religion og politik, (2) efterfulgt af en præsentation af processioner som en religionsvidenskabelig kategori; (3) dernæst en historisk redegørelse for partikongresserne i Nürnberg, (4) og afslut-

¹ Fra 1934 og frem blev Tyskland forfatningsretsligt betegnet som en førerstat med navnet *Das Dritte Reich* - efter 1939 var navnet blot *Das Reich*. Jeg bruger betegnelsen Det Tredje Rige om hele perioden fra magtovertagelsen i 1933 og frem til regimets kapitulation i 1945.

² En *Gauleiter* var, i det nazistiske embedsapparat, en regional leder.

³ Den særlige rituelle kalender var med til at danne grundlag for konstruktionen af en særlig nazistisk erindringskultur baseret på bevægelsens myto-historiske begivenheder; se fx kapitlet "Commemorating Ceremonies" i Connerton 1989.

ningsvis en nærmere analyse af processionernes funktion og formål på rigspartidagene samt deres betydning for den nazistiske bevægelse.

Sigtet for artiklen er således dobbelt: for det første at give en historisk beskrivelse af rigspartidagene i Nürnberg og for det andet at forsøge at give en religionsvidenskabeligt relevant fortolkning af begivenhederne, det vil sige at forsøge at rejse de spørgsmål og at give de svar, der er interessante i en religionsvidenskabelig sammenhæng.

2. Indledende bemærkninger: Fra folkefører til folkets fører

Den nazistiske bevægelses succes i perioden fra magtovertagelsen i januar 1933 og frem til krigsudbruddet i 1939 kan ses som et resultat af, at det lykkes for nazismen at etablere et folkeligt grundlag (Kershaw 1987, 48ff; Lammers 2003, 251ff). Det vil sige: på den ene side at skabe og opretholde et bestemt billede af nazismen og på den anden side at sikre, at den tyske befolkning er villig og parat til at acceptere nazismen på baggrund af det billede.

Den nazistiske stat var en førerstat. I stedet for en traditionel forfatningsmæssigt etableret magt var der en personbunden lovkraft ophængt på den karismatiske fører og dennes vilje. Historikeren Ian Kershaws betegner dette magtprincip 'karismatisk førermagt'⁴ og anskuer det som tæt sammenhængende med konstruktionen af en førermyte (Kershaw 1987, 8ff). Princippet i den karismatiske førermagt indfanges rammende i det nazistiske slogan: 'Fører befall! Vi følger dig'. Anskues sloganets elementer ses det, hvorledes folket spiller en afgørende rolle i førerkulten, og hvorledes folk og fører udgør en enhed: Føreren repræsenterer folkets vilje. Dette forudsætter, at føreren agerer for folket på en bestemt måde og opfylder folkets forventninger. Denne overensstemmelse mellem forventning og forløsning etableredes gennem konstruktionen af førerkulten og Hitlermyten (Kershaw 1987, 3ff). I førermagten er der altså en dobbelthed af iscenesættelsen af føreren (og partiet) og folkets modtagelse, af konstruktion og reception. Folkeføreren bliver til folkets fører.

Det dynamiske og reciprokke forhold mellem fører og folk og etableringen af dette forhold igennem den nazistiske verdensanskuelse og konstruktionen af en omfattende politisk liturgi kommer tydeligt til udtryk på de nazistiske partikongresser i Nürnberg, som de tog sig ud efter magtovertagelsen, i årene 1933-38. I denne periode, hvor partidagene var blevet en officiel begivenhed i det nazistiske Tyskland, fulgte afviklingen – således tog det sig ud – en nøje planlagt dramaturgi. Rigspartidagene var et gennemorkestreret skue, udgjort af massemøder, erindringsceremonier, bønner, taler, processioner og et væld af underholdningsaktiviteter, alt

⁴ Den tyske jurist og politiske tænker Carl Schmitt (1888-1985), der var medlem af NSDAP fra 1933-45, omsatte 20'ernes krisestemning og 30'ernes totalitære tanker til statsteoretiske og juridiske termer; se fx Schmitt 2002. Schmitt er i eftertiden blevet kendt som Det Tredje Riges kronjurist grundet hans engagement i at give Det Tredje Rige et forfatningsmæssigt grundlag og således en juridisk legitimering; se fx Reinhard Mehring 2014, 275-403.

sammen under ledelse af propagandaminister Goebbels og hans ministerium: "Nothing was left to chance in the stage-management of the Nuremberg rallies. Every stylistic device had a purpose" (Thamer 1996, 186).

På rigspartikongresserne finder den kombination af masse og pragt, som Siegfried Kracauer (1963 [1927]) forvarslede allerede i 1927, sit mest omfangsrige udtryk. ligesom relationen mellem fører, folk og stat cementeres. Som Rudolf Hess prægnant proklamerer i afslutningen af Leni Riefenstahls *Triumph des Willens* om partidagene i 1934: 'Partiet er Hitler! Hitler er dog Tyskland, ligesom Tyskland er Hitler! Hitler, Sieg Heil! Sieg Hei! Sieg Heil! Heil! Heil! Heil!' (Riefenstahl 1935, 1:43:03-1:43:21).⁵

3. Religion og politik

Med sin sammenblanding af religion og politik fremstår den nazistiske bevægelse som eksemplarisk for det 20 århundredes totalitære bevægelser. Den tyske nazisme, såvel som den italienske fascisme og den russiske leninisme, er kendetegnet ved deres forsøg på at give politikken en sakral karakter (Gentile 2006, xviii). Sammenholdt med den markante afvisning af det liberale demokrati og de borgerlige frihedsrettigheder, der opstod i kølvandet på den franske revolution i 1789, er det forståeligt, at Joseph Goebbels kunne tale om nazismens magtovertagelse som netop en omgørelse af denne.⁶

Dette opgør med kerneelementer i det borgerligt-moderne projekt viser, at forestillingen om sekularisering som et spørgsmål om religionens forsvinden, sådan som den blev formuleret fx i sociologen Max Webers prognose om en affortryllelse af verden, allerede i mellemkrigsårene slår sprækker. Religion og religiøse diskurser er, i det mindste i en transformeret udgave, en vigtig del af de totalitære bevægelser. Det væsentlige er dermed at undersøge, hvordan nazismen kan siges at være forbundet med det, vi normalt forstår som religion. Nazismen repræsenterer i sit opgør med det sekulært-liberale ikke bare et opgør med det pluralistiske demokrati, men også et opgør med den sekulære verdensanskuelse og en afmontering af et begrebsapparat, der klart skelner mellem religion og politik. Hermed bliver det vanskeligt at analysere den nazistiske bevægelse på baggrund af en forståelse, der forudsætter en radikal adskillelse af de to sfærer, for: "hvad er religionen, når politikken bliver religiøs? Og hvad er politikken?" (Olesen 2010, 118).

⁵ "Die Partei ist Hitler! Hitler aber ist Deutschland wie Deutschland Hitler ist! Hitler, Sieg Heil! Sieg Heil! Sieg Heil! Heil! Heil! Heil!" (Riefenstahl 1935, 1:43:03-1:43:21).

⁶ "Goebbels betegnede den nationalsocialistiske revolution som et opgør med ideerne fra 1789. Alt, der havde med 1789 at gøre, var udraderet i det nationalsocialistiske Tyskland" (Lammers 2003, 236)

3.1 Politisk religion

Én mulig måde at undersøge nazismen på er at tage udgangspunkt i Emilio Gentiles begreb om politisk religion,⁷ som han definerer på følgende måde:

A political religion is a form of sacralization of politics that has an exclusive and fundamentalist nature. It does not accept the coexistence of other political ideologies and movements, it denies the autonomy of the individual in relation to the collectivity, it demands compliance with its commandments and participation in its political cult, and it sanctifies violence as a legitimate weapon in the fight against its enemies and as an instrument of regeneration. In relation to traditional religious institutions, it either adopts a hostile attitude and aims to eliminate them, or it attempts to establish a rapport of symbiotic coexistence by incorporating the traditional religion into its own system of beliefs and myths while reducing it to a subordinate and auxiliary role (Gentile 2006, 140).

Selve begrebet 'politisk religion' er omdiskuteret;⁸ men det er efter min mening anvendeligt i Gentiles udgave, fordi det dækker de måder, hvorpå en totalitær politisk bevægelse iscenesætter sig selv og konstruerer en verdensanskuelse og samfundsorden med religiøse midler og grundet i en immanent doktrin.

Den nazistiske bevægelse er religiøs i den forstand, at den gør brug af et væld af religiøse elementer i dens konstruktion og konstitution af den nazistiske førerstat og af det nazistiske *Volksgemeinschaft* som et sakralt fællesskab. Nazismen forsøgte at konstruere en udvidet politisk liturgi og et myto-historisk metanarrativ, og dermed antog den nazistiske politik en religiøs og totalitær karakter, hvor den særlige nazistiske relation mellem fører, folk og stat havde afgørende betydning for bevægelsens konstitutive mytologi og konstruktion af ritualer.

Mere generelt kan man sige at den totalitære stats politiske religion således er en konstruktion, en instrumentalisering af velkendte religiøse former og diskurser, så de understøtter regimets politiske program. Men det er også en udnyttelse af et behov. At nazismen er blevet betegnet som en *Ersatz-religion*,⁹ skyldes at den anses for at have udfyldt det tomrum, som Webers affortrylleses-tanke identificerer (Laustsen 2011, 153). Samtidig tilbød den nazistiske bevægelse en præ-moderne fællesskabsform, et (*Volks-*)*Gemeinschaft* som alternativ til det individorienterede moderne *Gesellschaft*. Nazismen tog altså den plads, som religionen – eller det borgerlige ci-

⁷ Gentile tilskriver anvendelsen af termen i forbindelse med totalitære bevægelser den østrigske historiker Karl Polanyi, der i 1935 skrev om nazismen. Selve begrebet er dog meget ældre (Gentile 2006, 37).

⁸ For en kort diskussion af termen politisk religion og andre beslægtede begreber se Gentile 2006. For en typologisk præsentation af måder, hvorpå forholdet mellem religion og politik kan studeres se Laustsen 2011.

⁹ "I stedet for en guddommeligt givet lov, gav raceloven den enkeltes eksistens og handling mening i forhold til et højere mål. Man havde et udvalgt folk, arierne, og en frister, jøderne. De blev ledt af en profet, Føreren, som gennem en åbenbaring havde fået indsigt i de guddommelige sandheder. Folket mødte dets profet gennem massemødet, der fungerede som en politisk religiøs gudstjeneste. Den hellige bog var Mein Kampf, nazismens pendant til Biblen, og korsets parallel var hagekorset. Endelig var der en forestilling om et paradys, dog ikke i et hinsides, men her på jord: Tusindårsriget" (Laustsen 2011, 152f.).

vilsamfund – tidligere havde haft og som dele af befolkningen nostalgisk længtes efter; og således fik den et mobiliserende potentiale for de masser, hvis eksistens oplevedes som orienterings- og rodløs.¹⁰

Religiøse diskurser og religiøse former fra samtidens kristendom og religionshistorien bruges af nazismen som modeller, hvorudfra der konstrueres synkretistiske mytologier og ritualer, der giver den nazistiske bevægelse en religiøs beskikkelse.¹¹ Dermed kan man i forbindelse med de totalitære regimer tale om en udnyttelse af religionens negative potentiale i konstruktionen og konstitutionen af en politisk religion, der er både eksklusiv og total (Gentile, 2006, xv). Nazismen er et forsøg på fuldstændigt at overtage den menneskelige eksistens gennem en transformering, homogenisering og endelig nivellering af individet til folkemassen. I den proces spiller de religiøse elementer en væsentlig rolle.

3.2 Nazismen og religion

Det er tydeligt at der i den nazistiske bevægelse var en klar bevidsthed om de potentialer, der lå i religiøse former og diskurser og i masseforsamlingerne. Allerede i midten af 1920'erne skrev Adolf Hitler i andet bind af *Mein Kampf*¹² i et afsnit, der omhandler masseforsamlingens nødvendighed for den nazistiske bevægelse:

Masseforsamlingen er også allerede derfor nødvendig, fordi det er i den at den enkelte, der som muligt fremtidigt medlem af en ung bevægelse føler sig ensom og nemt ængstes for at være alene, for første gang får et billede af et større fællesskab, hvilket for de fleste mennesker virker styrkende og opmuntrende [...]. Massemødets fællesskabsfølelse styrker ikke kun den enkelte, det er også den der forbinder og hjælper til at frembringe korpsånd. [...] Viljen, længslen, men også kraften fra de tusinde akkumuleres i den enkelte. Den mand, der tvivlende og usikker betræder en sådan forsamling, forlader den med en indre styrke: han er gjort til en del af fællesskabet (Hitler 1941, 535-536).¹³

¹⁰ I den nazistiske terminologi understreger begreber som *Heimat* og den hyppige brug af *Boden-* og *Volk-* i orddannelser dette.

¹¹ "According to Raffaele Pettazzoni [...] a religion can be true or false for a believer, 'but not for the historian, who, as an historian, does not recognise false religions or real religions, but only different religious forms within which religion develops'" (Gentile 2000, 50).

¹² *Mein Kampf*'s to bind udkom henholdsvis i 1925 og 1927, førend de samledes i folkeudgavens ét bind i 1930. Her citeres fra folkeudgaven.

¹³ "Die Massenversammlung ist auch schon deshalb notwendig, weil in ihr der einzelne, der sich zunächst als werdender Anhänger einer jungen Bewegung vereinsamt fühlt und leicht der Angst verfällt, allein zu sein, zum ersten Mal das Bild einer größeren Gemeinschaft erhält, was bei den meisten Menschen träftigend und ermutigend wirft. [...]. Die Gemeinsamkeit der großen Kundgebung aber stärkt nicht nur den einzelnen, sondern die verbindet auch und hilft mit, Korpsgeist zu erzeugen. [...] Das Wollen, die Sehnsucht, aber auch die Kraft von Tausenden akkumuliert sich in jedem einzelnen. Der Mann, der zweifelnd und schwankend eine solche Versammlung betritt, verlässt sie innerlich gefestigt: er ist zum Glied einer Gemeinschaft geworden" (Hitler 1941, 535-536). – En del af det citerede afsnit står oprindeligt med spærret skrift – dvs. at afstanden mellem bogstaverne er øget – hvilket ikke er gengivet her. For en nærmere filosofisk analyse af *Mein Kampf*'s litterære stil, se Gosvig Olesen 2010, 65-76).

Det er åbenlyst, at Hitler allerede på tidspunktet for bogens affattelse har gjort sig tanker ikke bare om nazismens politiske mål og grundlag, men også om hvordan bevægelsen kan slå an og udbredes gennem blandt andet massebegivenheder, konstruktionen af myter og ritualer samt brugen af propagandamidler. Af de kvasireligiøse massebegivenheder var partikongresserne i Nürnberg en af de væsentligste, og måske endda den væsentligste begivenhed på den nazistiske højtidskalender. Her samledes, i særdeleshed efter nazisternes magtovertagelse i 1933, bevægelsens forskellige fraktioner for at udføre rollen som den ornamenterede masse eller som begejstrede tilskuere. På partikongresserne stillede nazismen sig til offentligt skue og manifesterede sig offentligt som en førerkult:

The rally site formed the stage for the production of a Führer-cult. [...]. The ritualistic and symbolic actions characterized the National Socialist aestheticisation of politics and gave emblematic representation to the intimate connection between seduction and power [...]. The National Socialist festivals served to enhance the charisma of the government and to generate universal consent, if not submission, to the will of the leader (Thamer 1996, 172-173).

Partikongresserne konsoliderede den nazistiske førerstat som et nationalsocialistisk fællesskab anført af føreren Adolf Hitler ud fra parolen om *Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer*. Denne enhed konstrueredes og markeredes på en sådan måde, at der ikke levnedes plads til hverken afvigelse eller alternativer. De der ikke troede og indordnede sig under projektet, tilhørte ikke fællesskabet og blev således til folkets fjende – i den nazistiske terminologi til *Volksverräter*.¹⁴ Men selv for den overbeviste nazist var det afgørende, at troen blev fastholdt og understøttet igennem de gentagede rituelle erfaringer og den permanente eksponering overfor de nazistiske symboler (Stern 1975, 85).

Hitler havde en klar forestilling om religionens mobiliserende ressourcer og det massesuggestive potentiale, der fandtes i massen og om at det kunne udløses i de stort anlagte offentlige rituelle handlinger. Her er deltagerne netop ikke det lejlighedsvisse publikum, men derimod den politiske kults liturgiske masse.¹⁵ Den tyske teaterhistoriker Günter Berghaus skriver om de nye politiske religioners brug af de traditionelle religioners repertoire i sit studie *The Ritual Core of Fascist Theatre*:

Fascist open-air rallies and pageants made conscious use of Christian rituals and ceremonies and employed a symbolic repertoire and dramaturgical patterns that were derived from such traditions [...]. The marching to the sound of drums and trumpets and the singing of songs had a heroic and unifying quality. The purpose of such participatory elements was apparent. [...]. During these rituals, the gospel of fascist ideology was preached and the followers of the cult entered into a mystical communion with their leader (Berghaus 1996, 59).

¹⁴ Termen *Volksverräter* har på det seneste fået et comeback i den tyske offentlighed og blev kåret til *Unwort des Jahres 2016* af forening Sprachkritische Aktion. Begrundelsen kan læses på <http://www.unwortdesjahres.net>.

¹⁵ For distinktionen mellem *folla d'occasione* og *massa liturgica*, se Gentile 1996.

Religionshistorien og den protestantiske liturgi udgjorde et inspirationskatalog, nazisterne kunne trække på i konstruktionen af en ny politisk religion, der både i sin struktur og æstetik var synkretistisk. Fra dette religionsfænomenologiske katalog tager nazisterne blandt andet processionen.

4. Processioner

I en nordvesteuropæisk kontekst domineret af protestantiske religionsformer er religiøse processioner et marginalt fænomen sammenlignet med dets udbredelse og hyppighed i regioner domineret af katolicisme, i den islamiske verden og i det sydasiatiske religiøse landskab.¹⁶ Når vi i en dansk kontekst møder processionen, er det således ofte gennem de religiøse mindretal, fx den shi'itiske Muharram-procession langs Nørrebrogade i forbindelse med Ashura (jf. Holm Pedersen 2009). Men som religionsvidenskabelig kategori har processioner en lang historie, og som religionshistorisk fænomen forekommer processioner i oldtidens nærorientalske religioner såvel som i samtiden. Således er processioner et tværkulturelt og historisk udbredt religiøst fænomen, der i en dansk religionsvidenskabelig sammenhæng tillægges et større fokus allerede i Svend Aage Pallis' monografi om den babylonske akitu-fest fra 1926, *The Babylonian Akîtu-festival*. Pallis anser dog processionerne som ceremonielle delbegivenheder indenfor konteksten af det samlede rituelle forløb og udførelsen af mere 'primære' religiøse fænomener og processioner gives dermed ikke en teoretisk behandling. Når vi beskæftiger os med processioner, har vi således at gøre med et religionshistorisk fænomen, der har en flere tusind år lang historie og med en religionsvidenskabelig kategori, det rækker tilbage mod fagets akademiske etablering. På trods af dette forekommer det, at processioner er underprioriteret i den religionsvidenskabelige forskning, empirisk såvel som teoretisk.¹⁷ I min behandling af de nazistiske processioner i Nürnberg er fokus ikke på at udvikle eller efterprøve teori om processioner, men derimod på at præsentere et empirisk eksempel. Således vil teori- og begrebsovervejelser blive inddraget ad hoc.

For en religionsvidenskabeligt forankret undersøgelse af rigspartidagene i Nürnberg vil det være frugtbart at anskue begivenheden som et flerdages rituel forløb, som vi kender det fra oldtidens religioner blandt andet igennem den babylonske nytårsfejring: akitu-festen. I akitu-festen spiller processionerne en væsentlig rolle. Det samme kan siges om processionernes betydning for rigspartidagene i Nürnberg, hvor religion og politik sammenblandes i en udvidet politisk liturgi bestående af flere komponenter.

¹⁶ Knut A. Jacobsen skriver om processionernes udbredelse i Indien: "During a short stop in Delhi in January 2007, I was amazed that on a single day editions of the main national newspapers [...] had references to four different processions" (Jacobsen 2008, 1).

¹⁷ Se Lundager Jensen, indledning til dette nummer af *RvT*.

5. Rigspartidagene

De nazistiske partikongresser fandt sted i årene fra 1923 til 1939 (Se tabel1), og på mange måder er partikongressernes historie paradigmatisk for den nazistiske bevægelses udvikling fra marginalt fløjparti over kriser til succesfuldt rigsparti i et etpartisystem.

Partidagene kan overordnet inddeles i to perioder: de partidage, der afholdtes under Weimarrepublikken, og de partidage, der blev afholdt efter etableringen af Det Tredje Rige.¹⁸

Den første partikongres blev afholdt i januar 1923 i München og senere samme år, i september måned, deltog en styrket nazistiske bevægelse i markeringen af *Deutscher Tag* i Nürnberg. Efter disse to begivenheder fulgte det fejlslagne *Ølstuekup* i november 1923, hvilket resulterede i et forbud mod nazistpartiet samt fængsling og taleforbud til lederen Adolf Hitler.¹⁹ Efter Hitlers løsladelse og ophævelsen af forbuddet mod partiet blev afholdelsen af partikongresserne genoptaget i juli 1926, denne gang i Weimar. I august 1927 var partikongressen tilbage i Bayern, hvor Hitlers taleforbud var blevet ophævet samme år, denne gang i Nürnberg, der herefter blev hjemsted for kongresserne. I perioden fra 1927 og frem til 1933 afholdtes kun partikongressen i 1929.

Med nazisternes magtovertagelse i 1933 blev kongresserne genoptaget, men med den væsentlige forskel at de dermed overgik fra at være en partikongres for den nazistiske bevægelse til at være en national begivenhed i Det Tredje Rige for det nazistiske *Volksgemeinschaft*. Som Karl Christian Lammers skriver: "Da partiet mødtes 31. August i Nürnberg til første Reichsparteitag som regeringsparti, blev den afholdt under mottoet 'Sejrens partidag'. Det var det sejrende parti og det nye, nationalsocialistiske Tyskland samlet og enigt bag dets fører, der her sejrbevidst viste sig frem" (Lammers 2003, 206). Efter magtovertagelsen blev Rigspartidagene en del af den nazistiske højtidskalender og således fik de, i modsætning til i 1920'erne, en fast placering på året, nemlig i begyndelsen af september og samtidig udvides de til omkring en uges varighed.

Dette skifte i begivenhedens karakter, fra partikongres til propagandistisk massebegivenhed, forårsager en kraftig stigning i antallet af deltagere i forhold til 1920'ernes partikongresser. Det anslås at der var over 1.2 millioner deltagere og tilskuere i 1938 (Zelnhafer 2002, 258). Det betyder desuden at begivenheden undergår en professionalisering og strømlining i kraft af at det nu har et statsapparat bag sig. Endvidere bevirker det at rigspartidagene efter det nazistiske styres stabilisering, i modsætning til kongresserne i 1920'erne, gives en forholdsvis fast form, der i

¹⁸ Man kan argumentere for, at rigspartidagene i 1933 udgør en form for transitions- og etableringsår. Partidagene i 1933 har en spontan og improviseret karakter og minder således mere om 1920'ernes partidage. Beslutningen om afholdelsen blev da også først truffet et par måneder forud for afholdelsen (Zelnhafer 1992, 84; 2002, 73f. 255).

¹⁹ Ølstuekuppet d.8-9 november 1923 blev en begivenhed, der hurtigt kom til at indtræde i og spille en afgørende rolle for såvel den nationalsocialistiske mytologi og dens kultiske udformning som for Hitlers selvscenesættelse.

årene fra 1934 til 1938 udvikles, perfektioneres og desuden i stort omfang dokumenteres.

Rigspartidagene i 1939, der ironisk nok fik mottoet *Reichsparteitag des Friedens*, aflyses uden begrundelse 27. august, få dage før den planlagte start 2. september (Zelnhefer 2002, 260). 1. september, få dage efter aflysningen, angriber Tyskland uden en forudgående krigserklæring Polen og 2. Verdenskrig bryder ud.²⁰ Partikongresserne genoptages ikke efterfølgende.

Tabel 1. Oversigt over partikongresser

År	Nr.	Sted	'Motto'	Dato*
1923	1.	München		27.-29. jan.
1923**		Nürnberg	<i>Deutscher Tag</i>	1-2. sept.
1926	2.	Weimar		3.-4. juli
1927	3.	Nürnberg		19.-21. aug.
1929	4.	Nürnberg		1.-4. aug.
1933	5.	Nürnberg	Parteitag des Sieges	31. aug.-3. sept.
1934	6.	Nürnberg	Parteitag der Ehre und Stärke	4.-10.sept.
1935	7.	Nürnberg	Parteitag der Freiheit	10. -16.sept.
1936	8.	Nürnberg	Parteitag der Ehre	8. -14.sept.
1937	9.	Nürnberg	Parteitag der Arbeit	6. -13.sept.
1938	10.	Nürnberg	Parteitag Großdeutschlands	5. -12.sept.
1939***		Nürnberg	Parteitag des Friedens	2. -11.sept.

* Bemærk begivenhedens vækst i årene 1933-38 fra 4 til 7 og til sidst 8 dages varighed.

** *Deutscher Tag* er ikke en partikongres, men dog en begivenhed, der er væsentlig for nazismens tidlige mobilisering. Desuden viser det, at nazisterne havde gode erfaringer med Nürnberg før 1927.

*** Partikongressen i 1939 var planlagt, men afholdtes ikke.

5.1. Kildemateriale

Kildematerialet til partikongresserne er omfangsrigt, idet begivenhederne blev dækket i den nazistiske,²¹ nationale²² og internationale presse samt i den nazistiske propaganda. I årene fra 1933 til 1938 udkom desuden en serie af omfangsrige og rigt illustrerede officielle årbøger omhandlende det respektive års kongres med titlerne *Reichstagung in Nürnberg*. Årbøgerne indeholdt et detaljeret program, billeder fra begivenhederne og omgivelserne, gengivelser af afholdte taler, genoptryk af dokumenter, såvel som stiliserede billeder af partidagenes hovedpersoner. Desuden ud-

²⁰ Det materiel, der de foregående år havde fragtet deltagere til Nürnberg, benyttedes i august/september 1939 i stedet til den generelle mobilisering og transport af tyske soldater. Hitler mente under krigen, at jernbanedriften havde draget vigtig erfaring af partidagene, der kunne bruges i krigssituationen; se Zelnhefer 1992, 90; 2002, 125-128.

²¹ Avisen *Völkischer Beobachter* havde fra 1920 og frem rollen som det vigtigste propagandaorgan for den nazistiske bevægelse.

²² Efter magtovertagelsen var den nazistiske presse den nationale.

kom Hitlers taler i små pamfletter, ligesom der blev produceret souvenirs, merchandise og andet memorabilia.

Det mest kendte dokument fra Rigspartidagene er Leni Riefenstahls stort anlagte propagandafilm *Triumph des Willens*,²³ der skildrer Rigspartidagene i 1934. Dette var dog ikke den eneste film om rigspartidagene. Allerede partikongresserne i 1927 og 1929 blev dokumenteret i officielle NSDAP-producerede film, og Riefenstahl lavede desuden propagandafilme *Der Sieg des Glaubens* om året 1933 og *Tag der Freiheit: Unsere Wehrmacht* om 1935. Partidagene i 1936 og 1937 blev dækket i Hans Weidemanns film *Festliches Nürnberg*.

Regimets skildring af begivenhederne i en bredspektret mediestrategi, der omfattede radioudsendelser, bogudgivelser og film var ikke blot dokumentation af begivenheden; langt mere var det en måde at sprede begivenheden og det stiliserede billede af nazismen ud til resten af riget og i større målestok resten af verden. Som Hans-Ulrich Thamer skriver om *Triumph des Willens*: "It was a production of a production and thereby a reduplication of the mass appeal of National Socialists political aesthetics" (Thamer 1996, 175). Således må man være sig bevidst, at det nazistisk producerede kildemateriale præsenterer en meget tendentiøs fremstilling af begivenhederne.²⁴ Der er i forskningen relativ enighed om, at virkeligheden, især efter den begyndende genrustning og indførelsen af universel værnepligt i 1936, var markant anderledes end det stiliserede idealbillede nazisternes propaganda-apparat forsøgte at konstruere (Zelnhefer 1992, 90ff.; Thamer 1996, 187f).

5.2. Nürnberg

Byen Nürnbergs rolle for Det Tredje Riges historie er central og dens betydning modsvares formentlig kun af Berlins og Münchens.²⁵ På samme måde er Nürnbergs betydning for rigspartidagene under Det Tredje Rige afgørende. Efter to gange at have været hjemsted for partikongressene under Weimarrepublikken blev Nürnberg efter den nationalsocialistiske magtovertagelse udråbt af Hitler som *die Stadt der Reichsparteitage*. At det netop blev den middelfrankiske by Nürnberg, der blev valgt som hjemsted for rigspartidagene og herefter kom til at fremstå som det nationalsocialistiske Tysklands åndelige hjerte og centrum, har flere årsager. Først og fremmest kan det dog ses som et forsøg på at forankre nazismen i en forestillet oprindelig og egenartet tysk kultur. I den henseende var middelalderbyen Nürnberg, med sin tysk-gotiske *Altstadt*, oprindelige fristadsstatus og som hjemsted for kunstneren Albrecht Dürer og mestersanger-traditionen, et oplagt valg.

²³ For en undersøgelse af filmens brugbarhed som historisk dokument se Hinton1975. Bemærk i den forbindelse, at *Der Sieg des Glaubens* bærer undertitlen *Der Film vom...*, hvorimod *Triumph des Willens* har undertitlen *Das Dokument vom...*

²⁴ En alternativ vinkel på begivenhederne kan findes i den tyske eksilavis *Pariser Tageblatt/Pariser Tagezeitung*, der udkom i årene 1933 til 1940; se Winckler 1992.

²⁵ Udover at Nürnberg er scene for adskillige nøglebegivenheder i nazismens historie, udpegede Hitler i 1940 byen som en af fem førerbyer sammen med München (Hauptstadt der Bewegung), Berlin (Reichshauptstadt), Hamburg og Linz.

Med Nürnberg som baggrund kunne der konstrueres et billede af en særlig tysk nationalkultur, der var fremvokset uden indflydelse eller inspiration fra de omkringliggende europæiske kulturelle strømninger. Udover den kulturelle betydning var Nürnberg også velvalgt i kraft af byens arkitektoniske fremtoning med en intakt middelalderborg og bymure samt Nürnbergs historiske status som en indflydelsesrig by i Det Tysk-romerske Rige. I den tyske bevidsthed var Nürnberg allerede betydningsfuld og det gjaldt dermed for nazisterne om at omsætte dette, således at det nazistiske rige kom til at fremstå som den legitime arvtager til Det Tysk-romerske Rige og forvalter af den overlegne tyske kultur.

Valget af Nürnberg understreger hermed et væsentligt aspekt ved Det Tredje Rige, nemlig forsøget på at fremvise en forbindelse til den tyske historie omsat i den nationalsocialistiske doktrin om national (gen-)rejsning, altså en kombination af det, Karl Christian Lammers kalder national-konservativ traditionsbevidsthed og nazistisk revolutionsvilje (Lammers 2003: 182). Dette indfanges i nazisternes Nürnberg-slogan: *von der Stadt der Reichstage zur Stadt der Reichsparteitage*.

5.3. Paradeanlægget i Nürnberg

Nürnbergs arkitektoniske udformning er væsentlig, når den betragtes som scene for rigspartidagene og for den politiske liturgi, som udfoldede sig der.²⁶ Den gamle bydel med dens tysk-gotiske arkitektur, der var en gloriøs udformning af ældre lokale byggestile, samt byens intakte borganlæg udgjorde byens historiske kerne, der under partikongresserne blev fuldstændig beklædt med nazistiske faner. Bevægelsens emblemer prægede og overtog dermed de historiske bygninger, ligesom byens kulturinstitutioner blev inddraget af nazisterne under afviklingen af partidagene. Ligeledes skiftede byens *Hauptmarkt* navn til *Adolf-Hitler-Platz* og undergik en restaurering efter nazismens æstetiske præferencer.

Forvandlingen af den gamle bydel suppleredes af det enorme parade- og kongresanlæg, *Reichsparteigelände*, som arkitekt og rustningsminister Albert Speer i 1934 fik til opgave at opføre i Nürnberg. Anlægget, der opførtes løbende i årene 1933 og fremefter på områderne Luitpoldhain og Zeppelinwiese – områder der allerede havde været ramme for begivenhederne i 1920'erne – udgjorde en fuldstændig landskabsarkitektonisk omkalfatring af det sydlige område af byen omfattende et areal på i alt 11 km².

Etableringen af anlægget påbegyndtes i 1933-1934 og fortsatte, indtil det ufærdigt indstilles efter krigsudbruddet i 1939. Således er scenen for partidagene op igennem 1930'erne permanent under udvikling. Overordnet bestod anlægget af seks bygningskomplekser, hvoraf to var helt centrale for partidagene og to aldrig blev færdigbygget: (1) Luitpoldhain og en mindepark for 1. Verdenskrig blev omdannet til Luitpoldarena med en 260 meter lang og 18 meter bred paradegade brolagt i granit, den såkaldte *Führerstraße*, der ledte direkte til mindemonumentet for nationens martyrer. Arenaen havde plads til 150.000 deltagere og 50.000 tilskuere og opførtes i

²⁶ For mere om nazisternes arkitektoniske omdannelse af Nürnberg som scene for partidagene, se Hagen & Ostergren 2006.

årene 1933-1935. I forbindelse hermed var Luitpoldhalle med plads til 16.000 mennesker. (2) Zeppelinfeld, en sportsplads, blev omdannet til paradeplads, og en tribune, der fyldte hele den ene langside, blev opført med et særligt ophøjet førerpodium, hvorfra Hitler kunne overvære og tale til de opstillede masser. I 1937 var anlægget, med en kapacitet på ca. 250.000, færdigopført. (3) Märzfeld, en endnu større paradeplads end Zeppelinfeld, blev påbegyndt i 1938, men aldrig fuldent. 4) Deutsches Stadion, et sportsstadion med plads til 405.000 tilskuere blev påbegyndt i 1937, men aldrig færdigbygget. Udover udendørskomplekserne blev (5) Kongreshallen med plads til 50.000 delegerede påbegyndt i 1935. Bygningens ydre blev færdiggjort; men det indre står ufærdigt. (6) Endnu en paradegade, *die Große Straße*, der i alt målte 60 meter i bredden og 2 kilometer i længden, blev påbegyndt i 1936 og stod stort set færdig i 1939, men nåede aldrig at blive taget i brug. *Die Große Straße* forbandt anlæggets forskellige dele og pegede direkte fra kongres- og paradeanlægget ind imod Nürnbergs gamle bydels Kaiserburg. Dermed forbandt den nazisterne med den tyske historie.

Arkitekturen på rigspartiområdet i Nürnberg er eksemplarisk for den politiske arkitektur, der blev udtænkt og til dels skabt af Hitler selv samt af Albert Speer. Stilarten, hvor førerstaten og den nazistiske ideologi finder sit arkitektoniske udtryk, kaldes *Führerbauten* eller *Reichsstil*. Denne materialiserede nazisme kunne tydeligt ses – og kan stadig i dag anes – på paradeanlægget. Her dannede arkitekturen et rum, hvor massen konstant rettedes mod føreren. Hele førerstatens princip kom således til udtryk ikke bare i bygningerne, men også i struktureringen af rummet, fx ved at indrette rummet mod et bestemt sted, de såkaldte 'førersteder' og således understøttede førerprincippet (Hagen 2010, 409). Paradeanlægget er altså ikke bare scene for partidagene, men er delagtig i og medskabende af den nazistiske kult. Bygningerne: "served as an appropriate spatial frame for a political cult" (Thamer 1996, 184).

På paradeanlægget i Nürnberg blev det deltagende folk, omgivet af monumentale bygninger og opstillet i et hierarkisk organiseret rum, ikke bare cementeret som et folkefællesskab, men blev til et religiøst følge, et *Gefolgschaft*, der blev forbundet med deres fører igennem kvasi-religiøse ritualer: 'Hovedtribunen af hvidskinnende muslingekalksten havde han [Speer] genskabt efter Pergamonalteret. Et symbolbærende lån: Herfra kunne Hitler som partiets højstepræst afholde årets festgudstjeneste for de troende' (Zelnhefer 1992, 85).²⁷

Selve udformningen af paradeanlægget er tydeligt inspireret af de historiske fortilfælde på arena-kulturer og den forbindelse, der i disse kulturer var imellem en kultisk tradition og de dertil tilpassede ceremonielle rammer. Således minder hovedtribunen om Pergamonalteret, kongreshallen om Roms Colosseum og det tyske stadion om Herodes Atticus' Odeon i Athen. Disse historiske referencer peger endnu engang på nationalsocialismens bevidste forsøg på at forankre sig i en vitaliseret

²⁷ "Die Haupttribüne aus weiß leuchtendem Muschelkalk hatte er [Speer] dem Pergamonaltar nachempfunden. Eine symbolträchtige Anleihe: Von hier aus konnte Hitler als der Hohepriester der Partei für seine Gläubigen den Festgottesdienst des Jahres zelebrieren" (Zelnhefer 1992, 85).

historisk rekonstruktion, ikke bare i forhold til en egenartet tysk historie, men i verdenshistoriske termer.

5.4. *Die Meistersinger von Nürnberg*

Nürnbergets betydning for nazismens myto-historiske konstruktion understreges yderligere i opførelsen af Richard Wagners opera *Die Meistersinger von Nürnberg* på rigspartidagens åbningsaften i årene 1933-38 (Zelnhefer 2002, 187ff).²⁸

Richard Wagners opera om de tyske mestersangere og mestersangertraditionen indeholder *in nuce* det nationalsocialistiske budskab om forbindelsen mellem den store og enestående tyske tradition og nazismens loyale forvaltning, restaurering og rehabilitation af denne arv gennem en voldsom vilje til at gøre op med og revolutionere det bestående.

Wagners *Mestersangerne* er ikke et forsøg på at give en korrekt historisk beskrivelse af mestersangertraditionen, men derimod et forsøg på at konstruere en mytologisk version af det historiske. Som Wagner-kenderen Henrik Nebelong skriver, er *Mestersangerne* "et stykke kontrafaktuel historieskrivning. [...]. [Der] opstiller en hypotese: *Hvad nu hvis* den tyske historie havde udviklet sig anderledes" (Nebelong 2008, 330). Wagners æstetiske forsøg på at rekonstruere historiske personer og begivenheder i en mytisk form bliver i *Mestersangerne* til et handlingsforløb, der beskriver det nyes forvaltning af, opgør med, og integration i det gamle, samtidig med at *det tyske* gives forrang over det udefrakommende. I den nazistiske tolkning og af-tapning bliver operaen til et billede på tanken om traditionskonservatisme blandet med revolutionær forandringsvilje, om bevaring og vitalisering, og dermed en æstetisk foregribelse og legitimering af den nazistiske verdensanskuelse og det politiske projekt om at genrejse Tyskland på den verdenshistoriske skala. Den nazistiske bevægelse er således et livtag med det ovenfor anførte spørgsmål om *hvad nu hvis*. Det er et 1000-årigt projekt, der indebærer en mytologisk omvurdering af historien i historien. Wagners *Mestersangerne* og dens skildring af det særligt tyske bliver således brugt til, når det indleder partidagene, at placere nazismen på den rette 'historiske' scene og at sætte en forståelsesramme for partidagens forløb.

5.5. *Rigspartidagene 1934-38*

I det følgende redegøres for partikongresserne på baggrund af en stiliseret rekonstruktion af et gennemsnitsprogram baseret på de væsentligste tilbagevendende elementer. Jeg tilslutter mig hermed den opfattelse, at partikongresserne fra 1934 og frem, alt væsentligt har fundet deres form, og at det således i årene frem til 1938 handler om at perfektionere og udbygge det allerede etablerede (Thamer 1996, 175. 178f.) – en åbenlys undtagelse er tilføjes af Albert Speers *Lichtdom*.²⁹ Det er væ-

²⁸ *Die Meistersinger* var Hitlers yndlingsopera, og Richard Wagner havde i det hele taget en stor påvirkning på Hitler, hvis politiske program foregribes i Wagners skrifter (Nebelong 2008, 493). For en grundig gennemgang af værket, se Nebelong 2008, 330-355.

²⁹ Med årene tabte partidagene noget af deres politisk religiøse karakter og kom for deltagerne til mere at handle om underholdning og fest (Zelnhefer 1992, 90ff. Thamer 1996, 187f).

sentligt, at de enkelte dage af det ugelange program hver især havde en rolle i det samlede liturgiske forløb.

I det følgende baserer jeg min gengivelse af et typisk forløb for partidagene i perioden 1934-1938 på Zelnhefers beskrivelse af en 'eksemplarisk partikongres' (Zelnhefer 1992, 84ff) og Thamers beskrivelse af rigspartidagenes 'kanoniserede' form (Thamer 1996, 179ff), Hamilton T. Burdens *The Nuremberg Party Rallies 1923-1939*, samt årbogsserien *Reichstagung in Nürnberg*.

Hitlers ankomst til Nürnberg markerede indledningen på partidagene. Under et massivt folkefremmøde kørte han gennem byen til sit logi, hotellet *Deutscher Hof*. Ankomsten markeres med kimen fra samtlige af byens kirkeklokker, idet Hitler kl. 18 gik gennem byen til rådhuset, hvor der gennemførtes en ceremoni. Derpå opførtes Wagners *Mestersangerne* i operahuset for udvalgte tilskuere.

Næste morgen paraderede Hitlerjugend forbi *Deutscher Hof*, førend kongressen officielt åbnede med en ceremoni i Luitpoldhalle. Hitlers ankomst til Luitpoldhalle havde form af en procession, hvor et faneoptog anført af den nazistiske *Blutfahne*³⁰ marcherede ind i hallen akkompagneret af 'Badenweiler Marsch' og *Heil*-råb fra de forsamlede partimedlemmer. Rudolf Hess åbnede officielt partidagene, og en proklamation af Hitler blev læst op; han talte endnu ikke selv til forsamlingen. Det gjorde han derimod om aftenen til en prisoverrækkelsesfest, hvor tysk kulturliv og videnskab blev fejret.

Den tredje dag blev indledt med en kæmpe militaristisk parade udført af 50.000 medlemmer af den nazistiske rigsarbejdstjeneste (RAD), der i stedet for våben bar spader. På Zeppelinfeld opførte RAD et dialogisk korværk og afsluttede med den kvasi-religiøse hymne *Feierlied des Arbeits*,³¹ førend de marcherede fra paradeanlægget mod den gamle bys Adolf-Hitler-Platz, hvor Hitler fra sit hotels altan, førerbalkonen, overværede RADs optog.

Fjerdedagen var tilegnet fællesskabet og bestod af en række sportsaktiviteter og – konkurrencer. Denne dag udgjorde en udvidelse af programmet og blev tilføjet i årene 1937 og 1938, det sidste år under mottoet *Tag der Gemeinschaft*. Dagen afsluttedes med en kæmpe fakkelparade, hvor partilederne gik fra Zeppelinfeld til den gamle bydel og Hitlers hotel, hvor han modtog processionen.

Den femte dags højdepunkt var *Appell der Politischen Leiter*. 150.-200.000 mennesker med 25.000 faner, stod på den 363x378 m store Zeppelinfeld foran Hovedtribunen, der var pyntet med hagekorsvimpler og oplyst af 1200 projektører. I øjeblikket

³⁰ *Die Blutfahne* var et hagekorsflag, der blev båret under det mislykkede *Ølstuekup*. Fanen blev senere gjort til en slags helligt relikvie for den nazistiske bevægelse.

³¹ '1. Gud velsign arbejdet og vores begyndelse / Gud velsign Føreren og denne tid / Stå på vores side, land at vinde / Tyskland at tjene med al vores formåen / gør os til alle tider beredt // 2. Gud velsign arbejdet og al vores møje / Gud velsign spaderne med blanke skær / før vores hænder således / at alle spadestik vi tager / bliver en bøn for Tyskland' ["1. Gott segne die Arbeit und unser Beginnen, / Gott segne den Führer und diese Zeit. / Steh uns zur Seite, Land zu gewinnen, / Deutschland zu dienen mit all unsren Sinnen, / mach uns zu jeder Stunde bereit. // 2. Gott segne die Arbeit und all unser Ringen. / Gott segne die Spaten mit blankem Schein. / Werk unsrer Hände, laß es gelingen, / denn jeder Spatenstich, den wir vollbringen, / soll ein Gebet für Deutschland sein"] (citeret fra Zelnhefer 2002, 101)

hvor Hitler trådte frem på tribunen, tændtes 152 antiluftskysprojektører og konstruerede der Lichtdom, en enorm lyskonstruktion udtænkt af Albert Speer, hvis stråler projekteredes op imod 15 km op i rummet.³² Efter en kort mindeceremoni over bevægelsens faldne talte Hitler; derpå blev der sunget Die Fahne Hoch.

Den sjette dag var tilegnet Hitlerjugend og havde op mod 50.000 deltagere, der udviste deres engagement under overværelse af Rudolf Hess og Hitler, der også talte for deltagerne. Om aftenen afholdtes en stor folkefest.

Den syvende dag stod i SS og SAs tegn³³ og kan formentlig betegnes som partidagenes højdepunkt. På Luitpoldarena stod partihæren opstillet på hver side af paradegaden, *die Führerstraße*, med deres bannere og svor troskab til føreren, der besvarede med en proklamation. Derpå gik Hitler, til lyden af trommehvirvler, fra talerstolen forbi kolonnerne af partiets kampfraktioner til mindstedet for de faldne og nedlagde en æreskrans, her efterfulgtes han af SS og SAs ledere, der lagde *die Blutfahne* over æreskransen, samtidig med at den opstillede partihær sænkede deres faner. Herefter gik Hitler tilbage til talerstolen efterfulgt af en flagbærer med *die Blutfahne*, hvorefter et hav af flag igen rejstes blandt partitropperne. Alle disse nye bannere og hagekorsfaner blev herpå indviet, ved at Hitler berørte dem med *die Blutfahne* efterfulgt af salutter. Efter fuldførelsen af ritualet gik partitropperne i procession forbi Hitler og fra Luitpoldarena via paradegaden til Nürnbergs bymidte, hvor Hitler igen overværede partihæren lave formationsøvelser på hovedtorvet.

Den ottende og sidste dag var hærens, *die Wehrmachts*, dag og bestod i fremvisning af materiel og showøvelser både for partiets spidser, de udenlandske gæster og betalende tilskuere. Dagen indledtes med en reveille. Om aftenen afholdtes endnu et møde i kongreshallen, og Hitler afsluttede med endnu en tale. Ved midnat lukkede festivalen, ved at militærets orkester spillede foran Hitlers hotel.

6. Partidagenes processioner

Som nævnt ovenfor finder jeg det frugtbart at anskue partidagene som et flerdages rituelt forløb, ligesom den babylonske akitu-fest, der udgøres af flere komponenter. Set i det perspektiv er processionerne en del af partidagenes samlede liturgi, og de udgør dermed en del af en større sammenhæng. Således hænger analysen af partidagenes processioner grundlæggende sammen med en analyse af partidagene i deres helhed, ligesom forståelsen af processionernes rolle er afhængig af deres sammenhæng med den nazistiske bevægelse og verdensanskuelse. Partidagene i deres helhed kan som sagt bestemmes som den væsentligste begivenhed på den nazistiske højtidskalender og et væsentligt element i produktionen og reproduktionen af den nazistiske verdensanskuelse og samfundsorden.

³² Originaliteten i Speers kreation, udtrykkes rammende af kunsthistorikeren Anne Krauter: 'Med lyskatedralen bruger Nationalsocialisterne ikke bare det elektriske lys til belysningsformål, men anvender det som et middel til at skabe rum' [Mit dem Lichtdom setzten die Nationalsozialisten elektrisches Licht nicht nur zu Beleuchtungszwecken, sondern als eigenständiges, raumschaffendes Gestaltungsmittel ein'] (Krauter 2004, 149).

³³ Men også de mindre kendte fraktioner af partihæren NSKK, motorkorpset, og NSFK, luftkorpset.

I det ovenfor gennemgæede forløb af partidagene kan man, udover de væsentlige rituelle enkeltbegivenheder – masse møderne, erindringsceremonierne, edsaflyggelserne, de messelignende seancer – identificere to centrale og konstitutive elementer: føreren og processionerne.³⁴

Hitler, føreren, er hele tiden tilstedeværende på partidagene: Han taler, han handler, han betragter. Uden en fører falder det nazistiske system sammen. Som jeg citerede Hess ovenfor: Hitler er partiet, Hitler er Tyskland. Hitler forløser det tyske folks bestemmelse som aftagere til Det Tysk-romerske Rige. Det fragmenterede og degenererede samfund genskabes som en vitaliseret social enhed under førerens ledelse under parolen: *ein Volk, ein Reich, ein Führer*. Det er den myto-historie, der fortælles på partidagene, og det billede der konstrueres. Der skabes en politisk-religiøs forventning og forhåbning hos folket, der hele tiden besvares i fremstillingen af Hitler som den der forløser og fører det tyske folk til opfyldelsen af deres skæbne. Dette fremstår tydeligt i Hitlers ofte citerede tale til SA fra partikongressen i 1936: 'Det er vor tids mirakel at I har fundet mig – Én blandt så mange millioner! Og at jeg har fundet jer, det er Tysklands held!' (Kerrl 1936, 284).³⁵

Af de forskellige begivenheder på rigspartidagenes program er der ikke noget, der tydeliggør nazismens projekt mere end processionerne, der netop drejer sig om repræsentationen af magten, om førerkulten og om relationen mellem fører, folk og stat.

Når Hitler betragter processionerne fra den ny-opførte arkitektur på paradeområdet førersteder eller fra sin førerbalkon på hotel *Deutscher Hof* i Nürnbergs historiske bykerne, fremstår han som folkets fører, som den, der kan bevæge masserne. Samtidig er processionerne det, der både symbolsk og konkret forener historien og nutiden, Nürnbergs gamle bydel med nazisternes nye, den middelalderlige kongeborg med nazisternes paradeplads,³⁶ Det Tysk-romerske Rige med Det Tredje Rige. Hermed bliver folkeføreren Hitler også til den, der kan forløse den historiske skæbne, som den nazistiske bevægelse har indstiftet forventningen om.

Hvor arkitekturen på rigspartiområdet var konstrueret som en statisk ramme, der underbyggede førerprincippet, gjorde processionerne førerkulten og nazismen mobil. Masse mødet, den nazistiske førerkults politisk-religiøse gudstjeneste, forsøgte at konstruere en masse ud af mængden af individer forsamlet på paradeanlægget, altså at omdanne deltagerne til førerens folk. Processionerne derimod satte den omdannede folkemasse i bevægelse. De var ikke afgrænset til stadionets kontekst, men udfoldede sig både på paradepladsen og i det offentlige rum. Dermed er processionerne ikke fokuseret omkring ét center, men udfolder sig i en multipel rumlighed.³⁷

³⁴ Som Siegfried Zelnhefer skriver: 'En partidag uden Fører, uden Fører-taler – utænkeligt!' ['Ein Reichsparteitag ohne 'Führer', ohne 'Führer-Rede' – undenkbar] (Zelnhefer 1992, 91).

³⁵ "Das ist das Wunder unserer Zeit, daß Ihr mich gefunden habt – einen unter so vielen Millionen! Und daß ich euch gefunden habe, das ist Deutschlands Glück!" (Kerrl 1936, 284).

³⁶ Den samme forbindelse bliver visuelt understreget i Riefenstahls partikongres-film.

³⁷ Dette understreges af det kort, der trykkes i årsbogen fra partikongressen i 1935. Her indtegnes Nürnbergs gamle bydel, parade- og kongresområdet samt de ruter som de forskellige processioner bevæger sig ad imellem dem; se appendiks til Kerrl 1935.

På den måde flytter processionerne nazisternes politisk-religiøse førerkult ud af paradepladsens afgrænsede rum og ud i byrummet, som det indtager og iscenesætter som et nazistisk rum. Processionerne spiller dermed en væsentlig rolle i den nazistiske overtagelse af det offentlige rum, hvorved dette rekonstrueres som entydigt tilhørende førerstaten. Hele byen Nürnberg bliver altså erobret og transformeret til partidagenes rituelle scene, og med den arkitektoniske omkalfatring bliver denne omformning gjort permanent. Således er processionernes funktion intimt forbundet med partidagenes mål om at konstruere og fremvise Nürnberg som et nationalsocialistisk idealbillede, der skulle danne eksempel for resten af Tyskland og med tiden et større geografisk område.

Processionernes betydning og formål skabes altså igennem den konkrete kontekst, de foregår i, og igennem den forståelseshorisont de indskrives i. De er en konkret repræsentation af magten og samtidig en udvidelse af det nazistiske rum gennem en fysisk og symbolsk overtagelse.

I bevægelsen mellem paradeanlægget og den historiske bykerne samt kejserborgen skaber processionerne en sammenhæng mellem nazismen og historien samtidig med at det rum, paradeanlægget, der er skabt til at være ramme for dem, transcenderes. Nazismen som idé og bevægelse bliver således i processionerne fremvist som noget intimt forbundet med den tyske historie og det tyske riges fysiske rum, men også som noget der kan flyttes og overskride det bestående. Processionerne fremviser, at det væsentlige ikke først og fremmest er, hvor de går, men derimod at de genskaber det rum, de går i, som den nazistiske førerstats rum. Igennem den fuldkomne overtagelse af rummet og de historiske og kulturelle ressourcer efterlod Det Tredje Rige ingen plads til alternative historier eller identiteter inden for førerstatens grænser.

7. Afslutning

De nazistiske partidage i Nürnberg fremstår som indbegrebet af Det Tredje Riges politiske æstetik og evne til massemobilisering. Den samlede begivenhed udgjorde et kæmpe skue, konstrueret så det på en gang fremstillede, udbyggede og underbyggede førerkulten og troen på den nazistiske bevægelse. Hitler, føreren, udgør det konstante referencepunkt for begivenhederne, hvilket kommer til udtryk i talerne, i arkitekturen og i processionerne. Hvis ikke massen betragter ham, betragter han massen. Hvis ikke massen hører ham, hører han massen. Alt sammen iscenesat i en religiøs gestaltning, hvor alle affødte indtryk og følelsesmæssige reaktioner allerede på forhånd var den kalkulerede respons på et nøje udtænkt og udført offentligt skue. Det ville, som Hans-Ulrich Thamer skriver, være forfejlet at undervurdere partidagenes propagandistiske effekt (Thamer 1996,186). Med den voldsomme eksponering af partidagene, igennem brugen af forskellige medier som blandt andre aviser, radio og film, forsøger det nazistiske propagandaapparat at skabe en effekt, der rækker markant længere end de tilstedeværende deltagere. Gennem den medialiserede formidling af partidagene eksperimenteres der således ikke bare med den

tilstedeværende masse, men også med den fraværende. Budskabet er klart: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer*.

Jeg har i det foregående forsøgt at give en historisk beskrivelse af de nazistiske partidage i Nürnberg, primært som de udfoldede sig i perioden under Det Tredje Rige. Undervejs har jeg forsøgt at kontekstualisere begivenhederne og pege på aspekter, der kunne være relevante i en religionsvidenskabelig sammenhæng – og her ikke mindst i de nazistiske processioner, som jeg vurderer har en helt særlig funktion i forhold til bevægelsens forsøg på at legitimere deres projekt historisk og at fremstille sig som de sande aftagere til og forvaltere af det tyske folks historiske skæbne. Derudover udgør processionerne en overtagelse og 'nazificering' af det offentlige rum, samtidig med at tilskuerne omdannes til en deltagende politiseret masse og deltagerne til førerkultens følgere. Med andre ord genskabes de alle som medlemmer af den nazistiske førerstats *Volksgemeinschaft*.

LITTERATUR

Berghaus, Günter

1996 "The Ritual Core of Fascist Theatre", in: Günter Berghaus, *Fascism and Theatre. Comparative Studies on the Aesthetics and Politics of Performance in Europe, 1925-1945*, Oxford: Berghahn Books.

Burden, Hamilton T.

1967 *The Nuremberg Party Rallies: 1923-39*, London: Pall Mall Press.

Connerton, Paul

1989 *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511628061>

Gentile, Emilio

1996 *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

2000 "The Sacralization of Politics: Definitions, interpretations and reflections on the question of secular religion and totalitarianism", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 1 (1), 18-55.
<https://doi.org/10.1080/14690760008406923>

2006 *Politics as Religion*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hagen, Joshua

2010 "Architecture, symbolism, and function: the Nazi Party's 'Forum of the Movement'", *Environment and Planning D: Society and Space*, 28, 397-424. <https://doi.org/10.1068/d2206>

Hagen, Joshua & Robert Ostergren

2006 "Spectacle, architecture and place at the Nuremberg Party Rallies: projecting a Nazi vision of past, present and future", *Cultural Geographies* 13, 157-181.
<https://doi.org/10.1191/1474474006eu3550a>

Hinton, David B.

1975 "Triumph of the Will: Document or Artifice?", *Cinema Journal* 15 (1), 48-57.
<https://doi.org/10.2307/1225104>

Hitler, Adolf

1941 *Mein Kampf, Zwei Bände in Einem Band, Erster Band: Eine Abrechnung, Zweiter Band: Die Nationalsozialistische Bewegung*, Ungekürzte Ausgabe, München.

Holm Pedersen, Marianne

2009 *Practices of Belonging, Ritual Performances and the Making of Place and Relatedness among Iraqi Women in Copenhagen*, Ph.D. Thesis. Ph.d. Series Department of Anthropology 52, Department of Anthropology, University of Copenhagen.

- Jacobsen, Knut A.
2008 *South Asian Religions on Display. Religious Processions in South Asia and in the Diaspora*, London: Routledge.
- Lundager Jensen, Hans J.
2017 "Indledning", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 66.
- Kerrl, Hans
1935 *Reichstagung in Nürnberg 1935. Der Parteitag der Freiheit*, Berlin: C. A. Weller.
1936 *Reichstagung in Nürnberg 1936. Der Parteitag der Ehre*, Berlin: C. A. Weller.
1937 *Reichstagung in Nürnberg 1937. Der Parteitag der Arbeit*. Berlin: C. A. Weller.
1938 *Reichstagung in Nürnberg 1938. Der Parteitag Großdeutschland*. Berlin: C. A. Weller.
- Kershaw, Ian
1987 *The Hitler-myth: Image and Reality in the Third Reich*, Oxford: Oxford University Press.
- Klemperer, Victor
2000 *The Language of the Third Reich*, LTI, Lingua Tertii Imperii, a Philologist's Notebook, London: Athlone.
- Kracauer, Siegfried
1963 "Ornament der Masse", in: idem, *Das Ornament der Masse. Essays*, Frankfurt am Main: Suhrkamp [1927].
- Krauter, Anne
2004 *Die Schriften Paul Scheerbarts Und Der Lichtdom Von Albert Speer – "Das Große Licht"*, Dissertation, Universität Heidelberg. <https://doi.org/10.11588/heidok.00004903>
- Lammers, Karl Christian
2003 *Nazismens Epoke. Førerstat, Volksgemeinschaft og racekrig*, København: Schönberg.
- Laustsen, Carsten Bagge
2011 "Religion og politik. Fire tilgange til et forskningsfelt", *politica*, 43 (2), 143-162.
- Mehring, Reinhard
2014 *Carl Schmitt. A Biography*, Cambridge: Polity Press.
- Nebelong, Henrik
2008 *Richard Wagner, Liv, Værk, Politik*, København: Vandkunsten.
- Olesen, Søren Gosvig
2010 *Hitler. En introduktion*. København: Gyldendal.
- Pallis, Svend Aage
1926 *The Babylonian Akîtu Festival*, Historisk-filosofiske Meddelelser. Kgl. Danske Videnskabernes Selskab XII, 1. København: A.F. Høst.
- Schmitt, Carl
2002 *Det politiske begreb*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Stern, Joseph Peter
1975 *Hitler: The Führer and the People*, Berkeley: University of California Press.
- Streicher, Julius
1933 *Reichstagung in Nürnberg 1933*, Berlin: C. A. Weller.
1934 *Reichstagung in Nürnberg 1934*, Berlin: C. A. Weller.
- Thamer, Hans-Ulrich
1996 "The Orchestration of the National Community. The Nuremberg Party Rallies of the NSDAP", in: Günter Berghaus, ed., *Fascism and Theatre. Comparative Studies on the Aesthetics and Politics of Performance in Europe, 1925-1945*, Oxford: Berghahn Books.
- Winckler, Lutz
1992 "'Die Meistersinger von Nürnberg'. Eine Exilzeitung berichtet über die Nürnberger Parteitage", in: Bernd Ogan & Wolfgang W. Weiß, eds., *Fascination und Gewalt. Zur politischen ästhetik des Nationalsozialismus*, Nürnberg: W. Tümmels Verlag.

Zelnhefer, Siegfried

1992 "Die Reichsparteitage der NSDAP", in: Bernd Ogan & Wolfgang W. Weiß, eds., *Fascination und Gewalt. Zur politischen ästhetik des Nationalsozialismus*, Nürnberg: W. Tümmels Verlag.

2002 *Die Reichsparteitage der NSDAP in Nürnberg. Band 2 der Schriftenreihe des Dokumentationszentrums Reichsparteigelände, herausgegeben von den Museen der Stadt Nürnberg*, Nürnberg: Verlag Nürnberger Presse.

Film:

Riefenstahl, Leni. *Der Sieg des Glaubens. Der Film vom Reichsparteitag 1933*. Berlin:

<https://www.youtube.com/watch?v=k8oTIwpci44> (tilgâet 29.03.2017)

— — —. *Triumph des Willens. Das Dokument vom Reichsparteitag 1934*. Berlin: Universum Film AG, 1935.

<https://www.youtube.com/watch?v=X7eOUzjn7pM> (tilgâet 29.03.2017)

— — —. *Tag der Freiheit! – Unsere Wehrmacht. Nürnberg 1935*. Berlin: Universum Film AG, 1935.

<https://www.youtube.com/watch?v=k2SBhiKMDqM> (tilgâet 29.03.2017)

Weidemann, Hans. *Festliches Nürnberg*. Berlin: NSDAP Reichspropagandaleitung Hauptabt, 1937.

https://www.youtube.com/watch?v=gxvFc3kN_6w (tilgâet 29.03.2017)

Erik Sporon Fiedler, cand. mag.
fiedler@hum.ku.dk